

Vangla täidab talle seatud eesmäärke

Me oleme olnud väga efektiivsed oma vanglate reformimisel – veel 10 aastat tagasi oli Eestis vangla, kus tooni andis kurjategijate hierarhia ja „vargaseadused.“ See on tänaseks minevik. Me ehitasime kindlad vanglad, kus saab kinnipeetavate käitumist maksimaalselt kontrollida, eraldada nad ühiskonnast ja vajadusel üksteisest. Meie vanglatest ei põgene keegi ja vangid ei kujuta enam ohtu ühiskonnale. Me oleme efektiivsed. Kindlasti mitte halvemad kui meie põhjanaabrid. Lõunanaabrid saavad meilt täna vaid eeskujut võtta. Ja tasapisi võtavad ka.

Võib ütelda, et vangistus täidab oma eesmärgi. Või vähemalt seda konkreetset – õiguskorra kaitsmise osa oma eesmärgist. Teine pool – suunamine õiguskorrale käitumisele, mis on vangistusseaduses samuti sõnastatud võrdväärse olulise eesmärgina, ei ole sellist efektiivsust saavutanud. Vanglast vabanevatest kinnipeetavatest enamik jõuab paari aasta jooksul tagasi trellide taha. Siin ei võistle me enam oma põhjanaabritega, kelle vabanejatest suurem enamik hakkavad funktsioneerima tavaliste ühiskonna liikmetena. Aga see ei ole uudis, need andmed on avalikud ja igaüks saab nendega tutvuda.

Eestlased on ratsionaalne rahvas. Me kasutame oma mõistust ja usaldame pigem andmeid, teadust ja statistikat kui usku. Oleme seadnud omale ambitsioonikaid eesmärgi ja paljud neist saavutanud. Vahel isegi vastu ootusi. Mõnede kohta leidsid neidki, kes ei uskunud, ja siiski – me hindasime võimalusi ja ressursse, seadsime eesmärgi ja täitsime need. Nt oma nappide ressursside arvelt leiame 2% kaitsekuludeks ja oleme valmis seda panustama, sest saame aru, et see aitab tagada meie turvalisust. Mida reaalsemalt tajume ohtu, seda rohkem oleme valmis panustama tegevustesse ja asjadesse, mis seda ohtu vähendavad.

Ja ometi on valdkond, mis otseselt ja valusalt puudutab igal aastal paljusid eestimaalasi ja me ei otsi ratsionaalselt lahendusi, vaid lähtume lihtsast talupojatarkusest ja pimedast usust, jättes arvestamata teaduse, statistika, andmed ja loogika. Ligi 50% vangist tähtaegselt vabanevatest kinnipeetavatest paneb aasta jooksul toime uue kuriteo. Vangla täidab oma eesmärgi ainult poolenisti ja seda ei tajuta probleemina? Vähemalt mitte nii suure probleemina, et oleksime valmis tõsiselt pingutama selle lahendamise nimel. Mu meelest see on imelik. Kindlasti ei ole see ratsionaalne ega mõistlik. Efektiivsed inimesed ja efektiivne riik ei peaks nii käituma.

Toon paar näidet selle kohta, mida mõtlen irratsionaalse käitumise all: planeerime oma vanglad inimeste „ladustamise“ ja ühiskonnast isoleerimise põhimõttel ise teades, et see takistab oluliselt nende taasühiskonnastamist. Hoiame kokku vangla personali kuludelt teades, et sellel on pikemas plaanis nii rahaliselt kui kriminaalselt suured negatiivsed tagajärjed. Ei panusta kogu oma jõudu ja tarkust sinna, kus teadaolevalt see toimib positiivselt: vangide haridus ja täiendõpe, igakülgne integreerimine ühiskonnaga, psühholoogiline mõjutamine ja motiveerimine sulandumaks tavaühiskonda. Ma ei hakka siin pikemalt lahti seletama ülaltoodud väiteid, sest sel teemal (meetodid, mis toimivad ja mis ei toimi) on viimase kümne aasta jooksul juba väga palju räägitud ja kirjutatud.

Aga me ei kasuta neid teadmisi. Miks me siis käitume nii irratsionaalselt? Jääb mulje, et asi on siiski usus – me lihtsalt ei usu, et suudaksime „muuta“ kurjategijaid paremaks ja keegi ei taha panustada võimatusse üritusse.

Tõendid positiivsetest sekkumistest on olemas, aga see kõik on keeruline ja läheb vastuollu talupojatarkusega ehk selle tarkusega, millega oleme üles kasvanud ja millega ei taha vastuollu minna –

kognitiivne dissonants on väga ebameeldiv asi. Esiteks peaks kuulama ja süvenema mingisse teemasse, mis minu senise uskumusega vastuollu läheb. Seejärel peaksin leppima mõttega, et mul ei olnud õigus. Ja lõpuks peaks hakkama pingutama millegi nimel, mida võibolla emotsionaalsel tasandil ikka veel ei taha lõplikult omaks võtta.

Tänase päeva miljoniküsimus näib olevat - kas me usume, et pätt „paraneb?“ Kuigi, nagu juba mainitud - see ei ole tegelikult usuküsimus (sest meil on olemas andmed ja uuringud) - siis ei saa oodata, et tavakodanik hakkaks neis kaevama. Tema jaoks jääb see usuküsimuseks. Massid ei hakka iialgi lugema kriminaalpoliitika aastaraamatut ja võrdlema seda teiste riikide andmete ja analüüsidega.

Veel tähtsam küsimus – kas me ise, ma mõtlen siin ametnikke, spetsialiste ja poliitikakujundajaid, usume, et pätt „paraneb?“ Võib-olla peame siiski veel iseennastki veenma? Kui ise usume, siis muutub ka meie kommunikatsioon usutavaks ja veenab ka neid, kelle jaoks see on siiski ainult usuküsimus.

Tänaste vanglate olukorra absurdsuse näitlikustamiseks kasutasin hiljuti vestluses järgmist näidet - kas me oleks valmis aktsepteerima vanglat, millest esimese aasta jooksul põgenevad ligi pooled sinna paigutatud kinnipeatavatest? Kui närvi läheks keskmine kodanik sellist uudist lugedes? Kui palju me oleks valmis panustama, et muuta müürid kindlamaks, palgata juurde valvureid, investeerida side- ja jälgimisvahenditesse jne? Küllap oleksime, sest me usume, et müürid toimivad ja valvur peatab põgeneja. Kivimüürid, rauduksed, käe- ja jalarauad on konkreetset silmaga nähtavad ja käega katsutavad asjad, neid on lihtne uskuda ja seega neisse on lihtne panustada.

Minu ettepanek on panustada kommunikatsiooni ja järjepidevalt rääkida ka taasühiskonnastamisest läbi *efektiivsuse*. Ma olen veendunud, et läbi efektiivsuse sõnastades on võimalik jõuda ka iga eestimaalase teadvusesse, sest eestlane ratsionaalse inimesena ei taha aktsepteerida ebaefektiivsust ning on valmis panustama mõistlikku ja samas ambitsioonikasse plaani, mille kasu on selge ja usutav.

Selleks on vaja julgust. Julgust eristuda ja tulla lagedale niivõrd veidra ideega, et vangla võiks tõesti olla positiivse muutuse algus kurjategijate jaoks. Ma tean oma kogemusest, et see ei ole populaarne idee, sest läheb vastuollu tavaloomikaga, mis ikka näeb vanglat eelkõige karistusasutusena, mis peaks olema kole ja ebamugav. Vangla efekt peaks tavaloomika järgi toimima läbi hirmu ja heidutuse. Ma ei hakka siin välja tooma selgitusi ja põhjuseid mis siin valesti on – sellest on viimase 10 aasta jooksul juba nii palju kirjutatud. See on meie valik, kas lähtuda oma eesmärkidest teadusuuringutest või usust.

Toon ka näite, mis mind on aidanud üle sellest usk-vs-teadus-barjäärist. Vangide rehabiliteerimise teemal (või ükskõik millisel vastuolulisel teemal) rääkides tuleb kõigepealt leida üksmeele koht. Seepärast alustasin ka oma tegelikult üsna kriitilist esseed tänase vangla efektiivsuse kirjeldusega. Loodetavasti nõustusite esimest lõiku lugedes, et oleme juba saavutanud palju ja oleme naabrist paremad.

Dilberti koomiksi autor Scott Adams selgitas lahti bestselleri kirjutamise valemi - sa pead ütlema seda, mida lugeja juba arvab või salamisi kuulda tahab. Sa pead seda ütlema ilusamate sõnadega, siis kuulaja tunneb end targana. Seepärast põhineb Dilberti koomiks ideel, et kõikide probleemide põhjus seisneb teiste (aga eriti ülemuste) rumaluses.

Demokraatia on oma olemuselt turundus. Kui tahad midagi muuta, pead selle otsustajale maha müüma, nagu otsustaja peab oma idee hääletajale maha müüma. Ma ei paku siin essee ühtegi uutset lahendust, millest Eestis juba räägitud ei oleks. Aga ma pakun kõikidele *vangla-kui-rehabiliteerimisasutuse-idee müügimeestele* nurga, kuskaudu jalg ukse vahele saada. Meie klient ei usu, et meie toode võiks talle

kasulik olla ja ei taha sellesse investeerida. Me peame äratama tema tähelepanu enne kui ta ukse pauguga kinni tõmbab.

Jõuan tagasi varem esitatud miljoni dollari küsimuse juurde - kas vanglas on võimalik kurjategijat üldse mõjutada? Et pätt „paranemise“ teele asuks, on tavakodaniku jaoks väga radikaalne ja uskumatu idee. Tean seda oma kogemusest, sest pean sageli väitlema inimestega oma elukutse mõttekuse / mõttetuse üle. Et selles väitluses üldse jalga ukse vahele saada, pean kõigepealt leidma midagi, milles ka teine osapool minuga suurema vastupanuta nõustub. Seetõttu alustan arutelu teemal, mis on palju huvitavam, kui rehabilitatsioon ja taasühiskonnastamine.

Mis te arvate, kas suudaksime vanglas muuta kurjategija ohtlikumaks?

Toon siin ainult mõned näited: kui meil õnnestub eemaldada kurjategija pikaks ajaks oma lähedastest ja kindlustada, et tema ainukeseks suhtlusringkonnaks jäävad teised kurjategijad, kas see muudaks teda ohtlikumaks? Kui meil õnnestuks ajada ta põhjalikult närvi (ja ma mõtlen maksimaalselt närvi), kehtestades tema ümber absurdseid reegleid, millel ei ole mingit seost reaalse eluga, sundida teda neid reegleid täitma ja karistada iga eksimuse eest nii et ta kaotaks igasuguse usalduse ja usu sellesse ühiskonda, mis on loonud sellise absurdsed ja sadistliku süsteemi? Kui meil õnnestuks veenda teda, et me ei hakka teda ialgi aktsepteerima ja usaldama ning sildistaks ta igaveseks ebasoovitavaks ja ohtlikuks elemendiks... Enamik inimesi on nõustunud, et sellised võtted tõepoolest muudaks kurjategijad ohtlikumaks.

Väga hea – oleme saavutanud üksmeele väga olulises küsimuses. Nimelt selles, et inimest on võimalik vangistuse ajal muuta. Nüüd, kui me mõlemad seda usume – kas peaksime leppima olukorraga, kus vangistuse mõju ei ole maksimaalselt soovitatav ühiskonna turvalisuse suurendamiseks? Kas oleme valmis rohkem pingutama, et olukorda parandada? See on hea pinnas arutamaks edasi, kuidas me saaksime seda teha võimalikult efektiivselt. Hea uudis on see, et positiivsed eeskujud on olemas ja mitte kaugel – Norra Kuningriigis on vangide retsidiivsuse protsent kahekümne juures, sealt saaksime kohe palju õppida ja üle võtta.

Kui me tahame mõelda endast kui ratsionaalsest ja efektiivsest riigist ja rahvast, peame lähtuma ratsionaalsetest argumentidest isegi kui emotsioonid ja usk ja talupoja-tarkus ikka veel tõrguvad. Me likvideerisime otsustavalt nõuka-aegse korralageduse oma vanglasüsteemis, sest seadsime selle oluliseks eesmärgiks. Nüüd oleme valmis lisama tänapäevaseid efektiivseid meetodeid, et tagada tänaste kinnipeetavate turvaline sulandumine meie ühiskonda. Aga kas me julgeme seada omale sellist eesmärki? Kui sa teaksid, et tänasest kinnipeetavast saab homme sinu naaber, siis mis oleks see mõju, mida sa tahaksid, et ta talle vanglast kaasa antakse?